

סימן ו

גבולות הארץ למצות ישוב הארץ*

ראשי פרקים

מבוא	ו. הסבר מחלוקתם
א. גבול עולי בבל כגבול לגיטין	ז. המשך המחלוקת באחרונים
ב. שיטת התוס' — מצות ישוב הארץ בגבולות עולי בבל	ח. עבר הירדן וגבולות שכנה
ג. שיטת הרמב"ן והכפתור ופרח — מצות ישוב הארץ בגבולות ההבטחה	ט. הקושי מסוריא לרמב"ם ולתוס'
ד. שיטת הרמב"ם	י. כח כיבוש יחיד
ה. ישוב הקושיות על שיטת הכפתור ופרח	יא. תירוץ הקושיה מסוריא
	יב. ישוב שיטת הרמב"ם
	יג. הטומאה בעכו

* * *

מבוא

גבולות הארץ ניתנו בהבטחה לאברהם אבינו (בראשית ט"ו י"ח-כ"א): "מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת". בנוסף לגבולות אלו נתקדשה הארץ בשתי קדושות: קדושה ראשונה — גבול עולי מצרים, הכולל את המקומות שנכבשו ע"י יהושע בכניסת עם ישראל לארץ. וקדושה שנייה — גבול עולי בבל, הכולל את המקומות שנתישבו בהם עולי בבל בימי עזרא. ויש חילוק בין הקדושות: בגבול עולי מצרים הכיבוש מקדש. ואילו את גבול עולי בבל החזקה מקדשת; כלומר, הקדושה חלה על כל מקום שישבו בו יהודים בפועל. (להוציא מקומות שביה"ד לא רצה לקדש, כגון עכו, בית שאן ועוד).

במקו"א (סי' ז) הסברנו שלמצות ישוב הארץ קובעים גבולות ההבטחה. אך לענין חיוב תרו"מ קובעים גבולות הכיבוש ובעיקר גבולות עולי בבל, שהם קדושה שנייה.

א. גבול עולי בבל כגבול לגיטין

לגבולות אלו של עולי בבל, יש נ"מ גם לעניין גיטין. מקומות שהתיישבו בהם ישראל בצורה מרוכזת, שם היו ישיבות והיו בקיאין לשמה, ושם היו שיירות מצויות, ולכן לא היה צורך באמירת בפני נכתב ובפני נחתם. נמצא שגבולות ארץ ישראל לחיוב תרומות ומעשרות, והגבולות לגיטין חופפים. ולכן הביא הרמב"ם את הגבולות שבריש גיטין בתחילת הל' תרומות.

* נושא גבולות הארץ להשלכותיו השונות נידון גם להלן סי' ז' וסי' מ"ב, ובאהלה של תורה ח"ג סי' א' וב'. מאמר זה מעובד משיעור בישיבת ר"ג, אייר תשס"א.

ואלו הגבולות שהמשנה בתחילת גיטין מציינת: "רבי יהודה אומר: מרקם למזרח ורקם כמזרח, מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום, מעכו לצפון ועכו כצפון. רבי מאיר אומר: עכו כארץ ישראל לגיטין".

ר"ת (תוד"ה אשקלון) מקשה: "דאשקלון מארץ ישראל היא¹, דכתיב ביהושע? ומתרץ שגבולות ארץ ישראל המופיעים במשנתנו הם גבולות עולי בבל. כי גבולות עולי בבל מצומצמים יותר מגבולות עולי מצרים. שאף בגבול עולי בבל לא כל מקום שכבשו קדשו כמו שנאמר בגמ' (הגיגה ג' ב', חולין ז א'): "הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל... והניחום כדי שיסמכו עליהן ענים בשביעית"². יוצא שהוא הדין לגבי אשקלון, או שנאמר שעולי בבל לא ישבו, או שישבו ולא קידשו.

ב. שיטת התוס' – מצות ישוב הארץ בגבולות עולי בבל

ממשנתנו עולה שעכו היא מחוץ לגבולות עולי בבל. התוס' מביא סתירה לכך משני מקומות: "רבי אבא מנשק כיפי דעכו" (כתובות ק"ב ע"א), משמע שעכו נחשבת ארץ ישראל. "כי הוּוּ מפטרי רבנן מהדדי בעכו הוּוּ מפטרי" (גיטין ע"ו ע"ב). ומסביר התוס': "לפי שאסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ". ומתרץ התוס' "שעכו היתה חציה בארץ וחציה בחו"ל". מדברי ר"ת בתוס' עולה שאסור לגור מחוץ לגבולות עולי בבל, אע"פ שהמקום הוא בתוך גבולות ארץ ישראל שנתקדשו ע"י עולי מצרים.

דין זה אפשר גם ללמוד מדין מכירת עבד. המשנה (גיטין מ"ג ע"ב) אומרת: "המוכר עבדו לעכו"ם או לחו"ל יצא בן חורין", ומסביר רש"י: "דקנסינן משום דעבד שייך במצוות ואסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ". ואם לעבד אסור לגור בחו"ל, ברור שגם לאדון אסור לגור שם, שהרי לא יתכן שלעבד יהיו יותר זכויות מאשר לאדון. אדרבה לעבד אין נחלה בארץ. ואומרת הגמ' (גיטין ה' ע"א) שגם אדון המוכר את עבדו לעכו יצא לחרות, נמצא שעכו נחשבת כחוץ לארץ. מבואר איפוא שהגבולות של מצות ישוב הארץ הם גבולות עולי בבל. ויציאה אל מחוץ להם נחשבת כיציאה לחו"ל.

יוצא לפ"ז שאסור לגור דרומית לאשקלון וצפונית לעכו. וא"כ צריך לברר מדוע בכל זאת יש הרואים מצוה בישיבתם בגוש קטיף ובנהריה?

1. הרב יעב"ץ (מור וקציעה סי' ש"ו) מעיר שאמנם כבשו ישראל את אשקלון, אך הפלישתים שבו וכבשו אותה מישראל. ולכן הכיבוש לא מקדש. ויש להעיר על דבריו, נכון שהכיבוש לא החזיק מעמד, אבל מנין שהכיבוש התבטל! לא מצינו ביטול כיבוש אלא ע"י חורבן הבית. וביטול גמור של השלטון הישראלי בא"י. אבל כל זמן שהמצב היה נזיל עם ישראל כבש וקידש ואח"כ באו גוים וכבשו, והעיר הועברה מיד ליד לא בטל הקידוש. לכן סוברים התוס' שקדושת עולי מצרים באשקלון לא פקעה.
2. לדוגמא, יש ביכ"נ גדול בעזה, ויש בית כנסת יפה מאד בנירים, שאינם בגבול עולי בבל, אע"פ שהיה שם כנראה ישוב יהודי גדול.

ג. שיטת הרמב"ן והכפתור ופרח — מצות ישוב הארץ בגבולות ההבטחה

הכפתור ופרח (פ"י) חולק על התוס' וסובר שיש שני דינים בקדושת ארץ ישראל: א. קדושה עצמית של הארץ. ב. וקדושת כיבוש. גבולות הקדושה העצמית הם אלו שצוינו בהבטחה שניתנה לאברהם אבינו. דיני ישוב ארץ ישראל וקבורה בארץ מתייחסים אליהם. לעומת זאת קדושה ראשונה ושניה, שקדושתן היא קדושת כיבוש, מתיחסות לדיני תרומות ומעשרות ושביעית, וליתר המצוות התלויות בארץ, שנתחייבו כתוצאה מן הכיבוש. אבל לעצם קדושת הארץ העצמית הכיבוש לא מעלה ולא מוריד. והדבר מסתבר לדעתו, וכי יעלה על הדעת שאחרי חורבן בית ראשון האבות שנקברו במערת המכפלה היו קבורים בחו"ל, בגלל שבטלה קדושה ראשונה? וכן תמוה למה רצה יעקב אבינו להקבר בארץ, הרי הארץ לא נתקדשה עדיין? אלא עכצ"ל שלארץ ישראל יש קדושה עצמית שאיננה קשורה לכיבוש.

וכן נראית שיטת הרמב"ן בהשגות על ספר המצוות (הוספות למ"ע ד'). הרמב"ן מונה בין מצוות התורה את המצוה "שנצטוונו לרשת את הארץ... ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה". כלומר, מצוה זו כוללת את מצות כיבוש הארץ וישובה. וגבולות המצוה לדעת הרמב"ן הם גבולות ההבטחה, מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. נמצא איפוא שמצות ישוב הארץ כוללת את כל גבולות ההבטחה, כשיטת הכפתור ופרח.

וכן נראה מחידושי הרמב"ן בגיטין, שמסביר מדוע נישק רבי אבא את כיפי עכו. בתחילה הוא מסביר: "סבירא להו דקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא ולפיכך היתה חביבה עליהם, אבל לענין גיטין כיון שלא כבשום אינם בקיאים לשמה ולא מצויין לקיימו...". ומוסיף הרמב"ן הסבר אחר: "א"נ סבירא להו לא קדשה לעתיד לבא לענין תרומות ומעשרות, [ואעפ"כ] חביבה עליהו דהא איכא דאמרי קדושה שלישית יש להם (ר"ל שקדושה שניה אף היא לא קידשה לע"ל) ואעפ"כ ארץ ישראל בקדושתה לענין ישיבתה ודירתה". הרמב"ן אומר בפירוש שגם מקום שאין בו קדושה לענין תרו"מ, יש להתייחס אליו בחיבה, וע"כ משום קדושתה העצמית של הארץ ומצות ישיבתה. (אלא שא"כ ילה"ק מדוע נישק ר' אבא רק את כיפי עכו, היה עליו לנשק את המקום הראשון בארץ שנתקדש ע"י עו"מ אליו הגיע, כגון טורי אמנון. מיהו גם אם נניח שרק למקום שנתקדש ע"י עו"ב יש להתייחס בחיבה, אם ר' אבא בא מן הצפון הרי הגיע קודם לכזיב שהיא צפונית לעכו? ולכן נראה שהרמב"ן מפרש כמו שנאמר להלן שר' אבא הגיע לארץ ישראל דרך הים ולכן המקום הראשון בארץ ישראל אליו הגיע היו כיפי עכו).

ד. שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ב): "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכובש מלך ישראל". כלומר הכיבוש הוא הקובע את הגבולות. בפשטות — דבריו של הרמב"ם מתייחסים גם לישוב ארץ ישראל (דוק בלשונו "בכל מקום") א"כ שיטתו היא כשיטת התוס', שמצות ישוב ארץ ישראל תלויה במצוות התלויות בארץ. ובמקום שאין מצוות התלויות בארץ אין מצוה לגור.

מיהו גם הרמב"ם יודה לכפ"פ שיש מעלה לארץ ישראל טרם כיבושה. שהרי האבות נצטוו לגור בה. וה"ה אחרי פקיעת כיבושה. ומצינו לרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ד ה"ו):
 "אין סומכין זקנים בחוצה לארץ... וכל ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים
 ראויה לסמיכה".

מבואר בדבריו שגם בזה"ז, שקדושת עו"מ בטלה, בכ"ז לעניין הסמיכה מעלתה במקומה עומדת. התשתית לציבור בארץ ישראל, ולענין זה קובע גבול עו"מ. ועי' לעיל סי' ב' שהסברנו בדעת הרמב"ם שמצות ישוב הארץ היא ההשתייכות לציבור בא"ר ולענין זה קובע גבול עו"מ.

ה. ישוב הקושיות על שיטת הכפתור ופרח

אך עדיין צריך להבין כיצד יתרץ הכפ"פ את הראיות שמביא התוס' שעכו היא כח"ל. על ראית התוס' שרבנן מפטרי מהדדי דוקא בעכו, והרי לשיטת הכפ"פ מותר לגור גם יותר צפונה, בגבולות עולי מצרים, לא כ"כ קשה. י"ל כנ"ל שעכו היתה עיר נמל. והיוצאים והבאים מהארץ נסעו בספינה לכן נפרדו בעכו. ובאמת אם היו הולכים ברגל, יכלו להמשיך וללוות את היוצאים צפונה יותר עד כזיב, שגם היא נכללת בתוך גבולות עולי בבל. אבל בעיקר קשה מעבד הנמכר לעכו שיוצא לחרות. ומדוע, הרי עכו היא ארץ ישראל המקודשת בקדושה העצמית ומותר לגור בה³? ואי אפשר לפרש את הכפ"פ, אלא אם נאמר שיש דין מיוחד בעכו.

התוס' עצמו מקשה על שיטתו מירושלמי האומר: שהמוכר עבדו אף לחציה הארץ-ישראל של עכו יצא לחרות. ומדוע, הרי היא חלק מהארץ שכבשו עולי בבל, וודאי שמוותר לגור שם! ומדוע חייב להימנע מלגור בעכו יותר מן האדון, שהרי לאדון מותר לגור בצד הארץ-ישראל של עכו? ובאמת התוס' עצמו אומרים שאותו החצי של עכו שבתוך הארץ הוא נחשב כח"ל רק יחסית לעיקרה של ארץ ישראל "נהי דחשיב כחוצה לארץ לגבי עיקר ישוב ארץ ישראל לגבי חוצה לארץ מיהא חשיב כארץ ישראל". נמצא שגם לשיטת התוס' המוכר עבדו לעכו יצא לחרות, לא מצד שעכו היא חו"ל, אלא מצד זה שיש דין מיוחד בעכו. ובהסבר הדבר נראה אולי לומר, שעכו היתה עיר אלילית יותר מערים אחרות, כמו שמצינו בגמ' (ע"ז י"א ב') שהוסיפו על ימי אידיהן יום איד מיוחד שהיה נוהג בעכו. משמע שעכו היתה עיר אלילית יותר מערים אחרות. לכן הרצועה מעכו לכזיב היתה טמאה בטומאת ארץ העמים, כי חכמים לא רצו שיגורו בה יהודים, אף על פי שהיתה בתוך ארץ ישראל מבחינת גבולות ההבטחה. רק בחצי של עכו הקרוב לארץ ישראל התיירו חכמים לגור. אבל זה דוקא לגבי ישראל, אבל עבד לא. מפני שהעבדים חשודים על העבירות, שהרי אינם ישראלים מצד עצמם, ורק משום שניקנו לעבדות ע"י

3. הישועות מלכו (ס' ס"ז) מוכיח שעכו היתה אף מחוץ לגבולות עולי מצרים. לכן ברור לדעתו מדוע אסור לגור שם.

ישראל הם חייבים לקיים מצוות, אך א"א לסמוך עליהם, ולכן פסלו את נאמנותם כי "עבדים חשודים על אבר מן החי" (גיטין ס"ז ע"ב) ומשום כך יוכל העבד לומר לאדון: אתה ישראל מלידה ויכול לשמור על עצמך. אבל אני עבד וחי בין עבדים, ואם אגור בעכו אני עלול להתבולל בין האומות. וכן מסתבר מפשט המשנה (גיטין מ"ג ע"ב) הנוקטת ביחד עם הדין של מכירת עבד לחוץ לארץ, את הדין של מכירת עבד לעכו"ם, שהחשש בו שהעבד יתבולל. יוצא שהפגם במכירת העבד לעכו הוא לא רק מצד האיסור של יציאה מהארץ⁴, אלא גם משום חשש התבוללות⁵. ואם בתוס' אנו אומרים סברא זו, ודאי שנוכל להסביר כך לכפתור ופרח מדוע עבד הנמכר לעכו יצא אף שיש מצוה לגור בעכו כחלק מארץ ישראל. ואע"פ שאמרו לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל (כתובות ק"י ב' ורמב"ם הל' מלכים פ"ה) יתכן לומר שהלכה זו לא נאמרה במקרים קיצוניים כאשר יש צירוף של מקום בעייתי במיוחד ואדם שאינו מסוגל לעמוד בלחץ.

ו. הסבר מחלוקתם

למדנו שיש מחלוקת לגבי מצות ישוב הארץ, האם היא תלויה במצוות התלויות בארץ: לשיטת התוס' והרמב"ם, כיון שהמקום מחויב במצוות לכן יש בו קדושה⁶. לשיטת הכפתור ופרח והרמב"ן היא תלויה בגבולות ההבטחה, ולא בכיבוש וקידוש. ומה גם שבגבולות ההבטחה יש חלקים שלא נכבשו מעולם. ונראה להסביר את מחלוקתם של הרמב"ם והרמב"ן לשיטתם, במחלוקת האם למנות במנין המצוות את מצות ישוב הארץ. הרמב"ם הסובר כתוס', שכל מצות ישוב ארץ ישראל היא רק לצורך קיום המצוות התלויות בארץ, סובר לשיטתו שאין צורך למנותה במיוחד, שהרי היא כלולה במצוות התלויות בארץ. ואילו הרמב"ן, המונה את ישוב ארץ ישראל כמצוה עצמית, ולא תולה את מצות ישוב במצוות התלויות בארץ, לשיטתו, שמצות ישוב הארץ אינה תלויה כלל במצוות התלויות בארץ ולכן צריך למנות את המצוה במיוחד.

4. **הערת עורך:** ניתן לומר שחכמים החמירו בדינו (ע"י הפקר ב"ד הפקר) בגלל סמיכותו לעיר של עכו"ם, ובמקו"א אין סמיכות של חציו ישראל וחציו נכרים.
5. והסברו של הישועות מלכו לעיל שעכו לא נתקדשה כלל, אפילו ע"י עו"מ לא עונה על השאלה מדוע המוכר עבדו לחצי עכו שנתקדשה ע"י עו"ב ג"כ יצא לחרות?
6. ראה לשיטתם, לכאורה, היא המשנה במסכת כלים (פ"א מ"ו) "א"י מקודשת מכל הארצות שמביאים ממנה עומר וביכורים". ואפשר לפרש שהבאת עומר וביכורים היא הסיבה לקדושה. אף שניתן לפרש את המשנה כסימן ולא כסיבה. וכן נראה מזה שמנו רק עומר וביכורים ולא תרומות ומעשרות. (עיין באור הגר"א למשנה זו, ולעיל סי' ד).

ז. המשך המחלוקת באחרונים

המחלוקת נמשכת גם בדורות הבאים. תשובת מהרי"ט (ח"א סי' מ"ז), דנה באדם שגר בעזה, וברח עם אשתו מעזה לאלכסנדריה. לאחר זמן רצה לעלות חזרה לעזה, אולם אשתו לא הסכימה. ונשאלה השאלה, האם יכול הבעל לכפות על האישה לעלות לעזה מדין הכל מעלין לארץ ישראל? והמהרי"ט משיב, מכיון שעזה פטורה ממצוות התלויות בארץ, משום שנתקדשה ע"י עו"מ בלבד ולא ע"י עו"ב לכן הבעל לא יכול לכפות את האישה לעלות. המהרי"ט חולק מפורשות על הכפ"פ וסובר שרק לעניין קבורה אנו מתחשבים בסגולת הארץ המובטחת. לדבריו יש מקום להבין את רצונו של משה רבנו להכנס ארצה כדי לקיים את המצוות התלויות בארץ⁷, כי עבר הירדן עדיין לא התחייבה בהן. ולא ביקש שלפחות יקבר בארץ כי לענין הקבורה היה די לו להקבר בגבולות ההבטחה.

לעומתו הר"י עמדין ב"מור וקציעה" (או"ח סי' ש"ו) מסתמך על הכפתור ופרח וסובר שניתן לכפות על האישה לחזור לעזה, בגלל שעזה נכללת בגבולות עולי מצרים. האבני נזר (ו"ד סי' תנ"ד אות ל"ב-ל"ז) נשאל על קניית קרקעות באזור רפיח, האם מקיימים בה מצוות ישוב ארץ ישראל? האבנ"ז דן בשיטת המהרי"ט שמצד אחד ראינו שכתב שאין דין מעלין לארץ ישראל חל על עזה, ומצד שני כתב (ו"ד סי' כ"ח) שדין מעלין לארץ ישראל הוא בגלל מצות המגורים בארץ, ולא בגלל המצוות התלויות בארץ. ומחדש האבנ"ז שיש חילוק בין אדם שבא לגור בארץ כדי לקיים מצוות ישוב הארץ, מחמת קדושתה, לבין אדם הבא לגור ארץ לשם פרנסה. ש"אם רוצה לעלות מחמת קדושת הארץ, דהוי כאומר ברי לי שאני ראוי לדור בארץ. אבל שם (בימי המהרי"ט) היה המעשה שהיה רוצה לחזור לעזה מחמת הפרנסה, אין ראייה כלל שראוי לקדושת הארץ". מדבריו עולה שאף לשיטת המהרי"ט, המגורים בעזה יחשבו כדירת ארץ ישראל, אם הם למטרת ישוב הארץ. (תשובת המהרי"ט מבוארת יותר להלן סי' ז').

ח. עבר הירדן וקדושת השכינה

התשב"ץ (ח"ג סי' ר') מסתפק האם מצות ישוב הארץ חלה גם בעבר הירדן. מצד אחד ראינו שמשה התנגד לכך שבני גד ובני ראובן ינחלו בעבה"י, ומצד שני בעבר הירדן נוהגות המצוות התלויות בארץ (שביעית פ"ט מ"ב, ועי' מח' רמב"ם וראב"ד הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ח). ומחדש התשב"ץ מושג חדש — קדושת שכינה. קדושת שכינה היא רק בצד המערבי של ארץ ישראל — ארץ שבעת העממים, ארץ כנען, שהונחלה ע"י משה רבינו

7. עיין סוטה (ו"ד א') ולכאורה מזה שהדגיש משה את המצוות התלויות בארץ ולא את מצות הישיבה עצמה מוכח כהרמב"ם והתוס'. אך לדעת הכפ"פ והרמב"ן יש לומר אדרבה, היא הנותנת, מבחינת ישיבת הארץ הוא כבר היה בארץ וקיים מצוה זו אולם עדיין לא התחייב במצוות התלויות בארץ לכן ביקש לעבור את הירדן ע"מ לקיימן.

לבני ישראל בגבולות המופיעים בפרשת מסעי. וכן כתב כבר הרמב"ן בפרושו על התורה (במדבר כ"א כ"א) שמשם התנגד שבני גד ובני ראובן יגורו בעבר הירדן המזרחי, מפני שבצד המערבי יש קדושה מיוחדת, רק הצד המערבי ראוי שיהיה בו המקום אשר בחר ד', מקום המקדש. בעבר הירדן המזרחי אין קדושת שכינה אבל יש קדושת מצוות. יוצא שיש קדושה מיוחדת בעבר הירדן המערבי — קדושת שכינה. המצוה לגור בצד המזרחי נובעת מהחיוב במצוות התלויות בארץ, שם קיום המצוות⁸ יוצר את הקדושה⁹. מדבריו עולה שיש ג' מדרגות בקדושת הארץ: א. קדושת שכינה — רק בצד המערבי. ב. קדושת מצוות — בעבר הירדן המזרחי. ג. קדושה עצמית — גבולות ההבטחה.

ט. הקושי מסוריא לרמב"ם ולתוס'

מכאן אנו מגיעים לבעיה של סוריא. סוריא נכבשה בידי דוד המלך, לפני שגמר לכבוש את כל ארץ ישראל, ולכן נחשב כיבושה ככיבוש יחיד. ונחלקו התנאים (ע"ז כ"א א') בסוריא, האם כיבוש יחיד שמה כיבוש, וסוריא נחשבת כארץ ישראל, או אין שמה כיבוש, וסוריא היא כחול. הגמ' (גיטין ח' א') דנה באדון המוכר עבדו לסוריא, אם יוצא לחרות. ולומדת הגמ' אם מוכר עבד לעכו יוצא לחרות — "כ"ש סוריה דמרחקא טובא". בהמשך מביאה הגמ' ברייתא שסוריא — "עפרה טמא כחול", והמוכר עבדו לסוריא כמוכר לחול, והמביא גט מסוריא כמביא מחול. ואולם לגבי הלכות אחרות נחשבת סוריא כארץ ישראל "חייבת במעשר ובשביעית כארץ ישראל, והרוצה להכנס בטהרה נכנס", וזאת משום שטימא את גושה ולא את אוירה, "והקונה שדה בסוריא כקונה בפרורי ירושלים". בפשטות, הלכות אלו הן למ"ד כיבוש יחיד שמה כיבוש, כי למ"ד לאו שמה כיבוש סוריא פטורה מתרומות ומעשרות. יוצא — שגם למ"ד כיבוש יחיד שמה כיבוש, סוריה נחשבת לענינים מסוימים כחול. ולמרות שסוריא חייבת במצוות התלויות בארץ, המוכר עבדו לסוריה כמוכרו לחול, והמביא גט מסוריה כמביא מחול. וע"פ היסוד שהסברנו בשיטת התוס' והרמב"ם, שגבולות מצות ישוב הארץ תלויים בגבולות החיוב בתרומות ומעשרות, מדוע המוכר עבדו לסוריא יצא לחרות, הרי למ"ד כיבוש יחיד שמה כיבוש, סוריא חייבת בתרומות מדאורייתא?

8. הערת עורך: ניתן לומר שלאחר שנבחרה ירושלים שוב אין כל א"י ראויה להשראת שכינה, ואין עדיפות לחלק המערבי על המזרחי.
9. קיום מצוות התלויות בארץ בבית שני היה מדרבנן. א"כ קשה שקדושת המצוות בארץ תהיה רק מדרבנן! ואכן ר' חיים מבריסק (בהל' שמיטה יובל פי"ב הט"ז) סובר כן. אבל מאביו ר' יוסף בר סולוביצ'יק בשו"ת "בית הלוי" (ח"ג ס' א') משמע אחרת, הקידוש של הארץ ע"י עולי בבל הוא מדאורייתא. אלא שיש לחלק בין עצם הקידוש, שהוא מדאורייתא, לבין קיום המצוות שהוא מדרבנן, (בגלל שהיה פגם מסוים, שאין ביאת כולכם). נכון שאנו לא חייבים בתרומות מדאורייתא, אבל אין זה מתחסס לקידוש, עצמו וכדי שיהיה רוב יושביה עליה יש צורך שישבו יהודים בארץ.

י. כח כיבוש יחיד

יש לעיין מדוע כיבוש סוריא ע"י דוד נחשב כיבוש יחיד?
 התוס' (גיטין ח' א' תוד"ה כיבוש וכן ע"ז כ"א א' תוד"ה כיבוש) מביאים בשם הספרי בפרשת עקב טעם לדבר, מפני שדוד כבש את סוריא לפני שכבש את ירושלים, "סמוך לפלטורא שלך לא כבשת, (פירוש – יבסי שהיתה סמוך לירושלים), ואתה הולך וכובש ארם צובא וארם נהריים"¹⁰. וכן כתב הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ג): "הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען, כגון ארם נהרים וארם צובא ואחלב וכיוצא בהן, אע"פ שמלך ישראל הוא וע"פ ב"ד הגדול היה עושה אינן כארץ ישראל לכל דבר, ואינן כחוצה לארץ לכל דבר, כגון בבל ומצרים. אלא יצאו מכלל חוצה לארץ ולכלל ארץ ישראל לא הגיעו. מפני מה ירדו ממעלת ארץ ישראל מפני שכבש אותם קודם שיכבוש כל ארץ ישראל..."¹¹.
 הרדב"ז במקום דן במציאות נוספת: "משמע מהכא שאם נכבש כל ארץ ישראל, ואח"כ הלך מלך ישראל ע"פ ב"ד וכבש מקומות, אע"פ שאינם מן הארץ אשר נתנה לאברהם אבינו יש להן קדושה כשאר ארץ ישראל. וליבי מהסס בה דילמא דוקא לענין שנוהג בה מנהג תרומות ומעשרות מן התורה, אבל ענין קדושת ארץ ישראל ממש לא. וצ"ע". הרדב"ז מבחין בין שני דינים: קדושת הארץ מצד עצמה, וקדושת המצוות. ומסתפק הרדב"ז מה מחיל הכיבוש, האם הוא מחיל את שתי הקדושות או רק את הקדושה לענין תרומות ומעשרות. מכאן

10. הרב ישראלי (ארץ חמדה שער ג' סי' ב') שואל הרי במפה סוריא נראית כחלק מארץ ישראל המובטחת! ומחדש יסוד גדול, בא"י עצמה יש מדרגות. וכשם שא"א לכבוש את חר"ל, למשל אם דוד היה כובש את עירק לפני א"י, ברור שהכיבוש לא יחשב, כך גם בא"י עצמה. וא"א לכבוש את א"י המורחבת לפני שכובשים את א"י המצומצמת, היינו בגבולות ההתנחלות המופיעים בפרשת מסעי. יש חלקים מא"י המובטחת שלא נזכרים שם. למשל עבר הירדן וים סוף לא מוזכרים שם, אלא מנחל מצרים עד ים המלח ללא כל הערבה וללא עבה"י המזרחי. וזה מתאים לדברי התשב"ץ לעיל שאלו הגבולות של השראת שכינה בישראל ולכן משה התנגד להתנחלותם של בני גד ובני ראובן, שרק אחרי שכובשים את א"י המערבית ניתן לנחול גם את עבר הירדן המזרחי, אבל קודם אין תועלת בכיבוש עבה"י המזרחי. לכן סוריא שנכבשה לפני ירושלים לא נתקדשה. ולפ"ז יתכן לומר שגם מ"ד כיבוש יחיד שמייה כיבוש לא אמר זאת אלא בסוריא, אך מחוץ לגבולות ההבטחה גם הוא יודה שכיבוש יחיד לאו שמייה כיבוש. ומאידך גם מ"ד כיבוש יחיד לאו שמייה כיבוש מחייב תר"מ מדרבנן בסוריא בגלל היותה חלק מא"י המובטחת, אך כיבוש יחיד מחוץ לגבולות ההבטחה פטור לגמרי, אפילו מדרבנן.
 11. וקשה הרי גם את עבר הירדן כבשו קודם שכבשו את א"י וירושלים? וניתן לתרץ ע"פ מה שכתב הרנב"ר ה"ד בנמו"י ב"מ על דף ל' א' בהסבר דברי הגמ' שם שכהן פטור מהשבת אבידה בבית הקברות בגלל שהוא עובר בעשה ולא תעשה. וקשה תפ"ל דלא הוי בעידנא, וכ' הרנב"ר שהכהן נחשב נחשב כמתעסק בהשבת אבידה מיד עם כניסתו לביה"ק. וא"כ ה"ה בא"י, כיבוש עבה"י הוא חלק מכיבוש א"י המערבית. (עיין טורי אבן חגיגה ב' שהביא ראיות נוספות לסברא זו מזבחים צ"ז א' ויבמות צ' ב'). יוצא שהכשר הכרחי למצוה נחשב כחלק מן המצוה. ומכיון שלא יכולנו לכבוש את א"י בלי לכבוש את עבר הירדן לכן הכיבוש של עבר הירדן נחשב כחלק מן הכיבוש של א"י. (וע"ע בארץ חמדה שם אות ז' ובתשובתו).

נפקא מינה למצות ישוב ארץ ישראל, שלפי הרדב"ז יתכנו מקומות שיתחייבו בתרומות ומעשרות אבל מצות ישוב ארץ ישראל לא תהיה בהם, כי סוף סוף זו לא ארץ ישראל ממש, אלא הרחבה של כיבוש מלך ישראל. (ומעניין שהרדב"ז משתמש בעצם בסברת הכפ"פ ומעמיס אותה על הרמב"ם. ויתכן שבדברים אלו הרדב"ז מביע את דעת עצמו ולא את דעת הרמב"ם. ודוחק לומר כן, אלא גם הרמב"ם מבחין בין קדושתה העצמית של ארץ ישראל וכמו שהוכיח הכפ"פ, לבין קדושת המצוות, וכפי שיתבאר להלן).

יא. תירוץ הקושיה מסוריא

ראינו שיש ג' קדושות בארץ ישראל: א. גבולות קדושת השכינה — עבר הירדן המערבי, שהם גבולות ההתנחלות של פרשת מסעי. ב. גבולות הקדושה העצמית — גבולות ההבטחה לאברהם אבינו. ג. גבולות קדושת המצוות — גבול עולי מצרים וגבולי עולי בבל, גבולות הכיבוש.

סוריא — מצד אחד נכללת בתוך גבולות ההבטחה, אבל לא נכללת בגבולות של קדושת שכינה, וכן לא נכללה מראש בקדושת המצוות התלויות בארץ בגבול עולי מצרים. ואף שקדושת הארץ התרחבה ע"י הכיבוש, צ"ל שאפילו למ"ד כיבוש יחיד שמיה כיבוש, זו רק קדושת כיבוש, ולא קדושתה העצמית של הארץ.

לפי זה ניתן להסביר את הקושי מדוע עבד הנמכר לסוריא יוצא לחרות, אף שסוריא חייבת במצוות התלויות בארץ. א. הרמב"ם סובר כמו חידושו של התשב"ץ שיש בארץ ישראל קדושה עצמית, אבל זו רק בארץ ישראל המערבית, הראויה לבנין המקדש כדברי הרמב"ן לעיל. גבולות שכינה, ובה חלה מצות ישוב הארץ. ב. הרמב"ם מקבל את העיקרון של הרדב"ז שקדושה ע"י כיבוש יכולה ליצור רק קדושה לעניין חיוב תרומות ומעשרות, אבל לא לגבי מצות ישוב. לכן גם למ"ד שכיבוש יחיד שמיה כיבוש, היינו רק לעניין תרומות ומעשרות, ולא לעניין ישיבת הארץ. ולכן כיבוש מעבר לקדושה העצמית של ארץ ישראל יכול ליצור רק חיוב בתרומות ומעשרות, אבל לא ליצור מצוה לגור, ולכן עבד הנמכר לשם יצא לחרות.

ואכן הרמב"ם סובר (הל' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ח) שבעבר הירדן אין קדושה כמו בארץ ישראל המערבית. וכן משמע מלשון הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ב): "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכובש מלך ישראל או שופט...". ובהמשך (הל' תרומות פ"א ה"ז) הוא אומר: "הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען... אינן כארץ ישראל לכל דבר וכחול לכל דבר". משמע שלארץ כנען, הארץ שהונחלה לשבטים בגבולות פרשת מסעי — יש מעמד מועדף. הרמב"ם לא מגדיר את עבר הירדן המערבי כמו התשב"ץ בגלל קדושת שכינה, אלא כנראה בגלל שהיא הארץ שהנחילו משה ויהושע.

יב. ישוב שיטת הרמב"ם

ולפ"ז ניתן לישב מה שמקשה ה"מגן אברהם" (או"ח סי' ש"ו ס"ק כ') על הרמב"ם. שמצד אחד פוסק הרמב"ם (הל' שבת פ"ו הי"א) "הלוקח בית בארץ ישראל מן הגוי מותר לו לומר

לגוי לכתוב לו שטר בשבת ... וכן הלוקח בית מהם בסוריא שסוריא כארץ ישראל לעניין זה". ומקשה ה"מגן אברהם" הרי הדין שהקונה שדה בסוריא כקונה בפרוורי ירושלים נאמר בגמ' למ"ד כיבוש יחיד שמיא כיבוש, אבל הרמב"ם הרי פוסק שכיבוש יחיד לא שמיא כיבוש (הל' תרומות פ"א ה"ג). א"כ כיצד פסק הרמב"ם שהקונה בית בסוריא כקונה בירושלים? ולדברינו הדברים מבוארים, שהרמב"ם לשיטתו. הרמב"ם פוסק שמחוץ לגבולותיה העצמיים של הארץ יש רק חיוב לעניין המצוות התלויות בארץ. ולהלכה למעשה סוריא חייבת בתרו"מ מדרבנן, וכן פוסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ד), וזה אף למ"ד שכיבוש יחיד לא שמיא כיבוש. כי בכל זאת היה כיבוש, אמנם כיבוש ללא הסדר הנכון אבל כיבוש, וחכמים גזרו עליו בתרו"מ. במקביל, תרומות ומעשרות גם בארץ ישראל עצמה בזמן הזה הם רק מדרבנן כמו שכתב הרמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ו). א"כ אם מתיחסים רק מצד המצוות, אין הבדל למעשה בין ארץ ישראל לסוריא, שניהם חייבים בתרו"מ רק מדרבנן: ארץ ישראל בגלל שאין כל יושביה עליה, וסוריא בגלל כיבוש יחיד.

הגמ' בע"ז (כ"א א') מביאה שמי שמוכר שדה לגוי עובר ב' עבירות: לא תחנם, והפקעת ארץ ישראל מן המצוות. א"כ רואים שיסוד איסור מכירת שדה לגוי הוא גם משום הפקעה מן המצוות. א"כ כמו שאסור למכור שדות לגוי כדי לפוטרם ממצוות התלויות בארץ, כך מסתבר שיש מצוה לקנות שדות כדי לחייבם במצוות התלויות בארץ. מכאן למדנו שמצות קניית שדה מגוי היא מצד חיוב השדה במצוות, ולא מצד מצות ישוב הארץ. ולכן יש מצוה לקנות שדות מגוי בסוריא כדי לחייבם במצוות התלויות בארץ. ומה שהגמ' (ב"ק פ' ב', גיטין ח' ב') נקטה בסיבת ההיתר לקנות שדה מגוי בשבת "משום ישוב ארץ ישראל" ר"ל בגלל החשיבות של מצוות התלויות הארץ וזהו ישוב הארץ בעיני חז"ל. המצוה לקנות שדה מגוי היא מדרבנן, וגם האמירה לגוי היא שבות מדרבנן. והם אמרו שרכישת קרקעות לצורך קיום המצוות התלויות בארץ חשובה יותר מאשר אמירה לנוכרי¹².

ג. הטומאה בעכו

לפי מה שראינו, הרמב"ם מחלק בין הארץ בגבולות ארץ כנען, לסוריא שטמאה טומאת ארץ העמים. יתכן שטומאת ארץ העמים של סוריא שונה מטומאת ארץ העמים בעכו. למ"ד כיבוש יחיד לא שמיא כיבוש, סוריא טמאה הן טומאת גוש והן טומאת אויר — שהיא כח"ל שאין מצוה כרגע לגור שם כל עוד לא נכבשה כיבוש רבים. אבל עכו

12. רש"י בגיטין (ח') מסביר את ההיתר לקנות בית מגוי בשבת: "לגרש עובדי כוכבים", וטעם זה הוא על כרחנו בגלל קדושתה העצמית של א"י. ולדעתו צריך לומר שכיבוש יחיד מחיל על המקום קדושה עצמית. ויתכן לומר בהסבר טעמו של רש"י בגלל שסוריא היא חלק מא"י המובטחת. אע"פ שרש"י בפירושו לתורה (במדבר ל"ג נ"ג) מסביר את הפסוק "וירשתם את הארץ וישבתם בה" כהבטחה, ולא כמצוה כפרוש הרמב"ן, לדינא מודה לו שמצות ישוב א"י היא בגלל קדושתה ולא בגלל המצוות התלויות בה, ולכן יש מצוה בגירוש גוים, ואפילו מסוריא.

הנמצאת בארץ כנען, יתכן שגזרו בה רק על טומאת גוש, ולא על טומאת אויר. שבכ"ז עכו היא ארץ ישראל, בגבולות פרשת מסעי. ושונה מסוריא שהיא כח"ל ממש. ולפי מה ששיערנו שעל עכו היתה גזירה מיוחדת בגלל שהיו בה עובדי כוכבים רבים, יתכן לומר שהגזירה היתה רק לשעתה ולא לדורות. ולכן כיום, שבסייעתא דשמיא הע"ז נעקרה מעכו לגמרי — אין איסור לגור בה. ופוק חזי מאי עמא דבר, וכמה מגדולי ישראל שגרו בעכו (כגון הרמח"ל, ואף הרמב"ם והרמב"ן גרו זמן מה בעכו).

סימן ז

רצועת עזה בהלכה*

(עפ"י תשובת המהרי"ט ח"א סי' מ"ז)

ראשי פרקים	
הקדמה	י. דחית הראיה מבית המנוגע
א. תשובה	יא. דחיה נוספת מבית המנוגע
ב. ראייה מבית מנוגע בעזה	יב. ראייה מהמנהג
ג. ראייה מהבאת גט ממדינת הים	יג. קל וחומר מבית שאן
ד. ראייה מהירושלמי	יד. טומאת האויר
ה. ראייה מאשדוד	טו. ראייה ממכירת עבד
ו. דחית הראיה מאשדוד	טז. ויכוח עם הכפתור ופרח
ז. ראייה מעבודה זרה	יז. טומאת ארץ העמים או מדורות הגויים?
ח. דחית הראיה מעבודה זרה	יח. ראייה מברכותיה של הארץ
ט. ראייה מסמיכת זקנים	יט. השוואה לסוריה

* * *

הקדמה

תשובת המהרי"ט המוהדרת בזה נשלחה לעזה בשנת ה' שנ"ז (1597 למניינם), והיא עוסקת במעמדה של רצועת עזה בהלכה. השאלה הופנתה למהרי"ט ע"י בעל שהיה לו עסק בעזה ואשתו גרה במצרים. כדי שיוכל לעסוק בעסקיו דרש מאשתו שתעלה עמו

* מוקדש לזכרו של הנער רפאל איתי יוליס ז"ל. בעל נשמה גדולה וקדושה, שנקטף ללא עת. אהב אהבת נפש את איזור חוף עזה, בו חי. תהיה נשמתו הזכה מליצת יושר על האיזור ותושביו בימים גדולים אלו.